

EPIGRAMĂ GREACĂ INEDITĂ DIN TOMIS

Livia BUZOIANU*
Maria BĂRBULESCU*

Keywords: *parent's hope, premature death, jealousy of gods, Moira.*

Cuvinte cheie: *speranța părintelui, moarte prematură, gelozie divină, Moira.*

Abstract: *The paper refers to a Greek inscription in lines, partly preserved on a limestone plate, which has been later reused for a Christian inscription. The Roman until now unpublished funerary epigram regards the premature deaths (of the young ones who have not reached the age of maturity), the hopes of parents and the jealousy of gods. The theme and the poetic shape of the message are added to other Tomitan funerary epigrams.*

Rezumat: *Lucrarea se referă la o inscripție grecească în versuri parțial păstrată pe o placă de calcar refolosită ulterior de o inscripție creștină. Epigrama funerară romană, până acum inedită, se referă la morțile premature (ale tinerilor neajunși la vârsta maturității), speranțele părinților și gelozia zeilor. Tematica și forma poetică a mesajului se adaugă altor epigrame funerare tomitane.*

În colecția Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța figurează o stelă de marmură (inv. 1508), apărută întâmplător în anul 1961, în cartierul "Viile Noi" din Constanța¹.

Placa – un palimpsest – conține două texte funerare în limba greacă: 1 - o epigramă din sec. III p. Chr., care a fost doar semnalată, fără a fi însă cuprinsă în *corpus*-ul inscripțiilor din Tomis, alcătuit de Iorgu Stoian² rămânând și ulterior inedită; 2 - o inscripție creștină, din sec VI p. Chr., menționată mai întâi de Ion Barnea³ și editată apoi de Emilian Popescu, în tomul inscripțiilor târzii din

* Livia Buzoianu: Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța; e-mail: liviabuzoianu@yahoo.com.

* Maria Bărbulescu: Universitatea „Ovidius” Constanța; e-mail: mariabarbulescu@yahoo.fr.

¹ Cum nota, la vremea respectivă, Adrian Rădulescu, în fișa de inv. 1508 de la MINAC; tot acolo o primă lectură a inscripțiilor. Pentru alte descoperiri din cartierul "Viile Noi", vezi BĂRBULESCU, RĂDULESCU, 1994, p. 161-166, n. 35.

² *Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine*, vol II, *Tomis și teritoriul său*, București, 1977 (sunt incluse inscripțiile apărute până prin 1977).

³ BARNEA 1972, p. 257, nota 15 și p. 258, fig. 5.

România⁴.

Placa a avut inițial doar un chenar simplu, în relief, și postament; pe marginea de sus a chenarului figurează abreviat D(is) M(anibus), formulă transcrisă probabil în momentul "pregătirii" stelei pentru utilizare⁵; urmează apoi textul grecesc în versuri, păstrat pe 11 rânduri și litere răzlețe din alte două rânduri.

Literele sunt clar trasate: *omicron* este de formă rombică; *sigma* este scris unghiular și dreptunghiular; *omega* are bara de jos detașată. Se folosesc mai multe ligaturi de două sau trei litere, inclusiv cu *omicron* rombic: Π+E (r. 1, 4, 6, 10); M+E (r. 1, 7); N+Γ (r. 1); N+E (r. 1, 11); O+Υ (r. 2, 3); T+E (r. 2 de două ori; r. 5, 10, 11); O+Σ (r. 3, 6, 8); O+N (r. 3); E+*sigma* pătrat (r. 6); H+P (r. 7); M+E (r. 7); Θ+E (r. 7); T+H (r. 9); H+N (r. 11); T+E+*sigma* pătrat (r. 1). Câteva litere de la sfârșitul rândurilor sunt transcrise pe chenar, fiind acum șterse; astfel, la sfârșitul r. 6, citim nesigur N sau H; la sfârșitul r. 4 apare o *hedera distinguentis*; primele litere din r. 11 sunt deteriorate, distingându-se totuși TITE (cu ultimile două litere în ligatură). În r. 12-13 se mai văd: TH....Σ/....B; restul semnelor sunt dintr-o altă inscripție⁶.

Dimensiunile stelei: î = 1,18 m; l = 0,44 m; gr. = 0,08 m; î.l. (în textul creștin) = 0,035-0,04 m; î.l. (în epigramă) = 0,025-0,027 m.

1. Textul epigramei funerare (Fig. 1):

Ἑλπει ὁ μὲν γενέτης
βίотου τέλος ὅτε τελέσας
αἵματος ἐξ ἰδίου τόνδε
λιπεῖν διάδοχον·

5. εἶδε τε τις βασκανίη Μοί-
ρης ἔν{ο}τος ἐς τόδ' ἀπειρξ(ε)ν
ἦρπασεν δ' ἐκ μεσόθεν
ἐλπίδος καὶ βίотου
κωλύσας κακότητι

10. ἄπερ πατέρι ἐν δοκεύων
τίτε πλέον ἐρέω ἀρχήν
TH.....Σ
.....B

⁴ IGLR 48 și fig. 48, sub inscripția creștină se văd resturi de litere – MK. T KH H, „care ar putea aparține unei a treia inscripții (a doua în ordine cronologică)”.

⁵ Mai puțin probabil că aici este urmarea unui mesaj funerar bilingv. Aflăm astfel dovada existenței unui atelier specializat în executarea unor piese-suport (plăci de marmură sau de calcar); textul funerar urma să fie gravat ulterior, probabil în același atelier și la comanda expresă a solicitantului. De altfel, la Tomis s-au mai aflat plăci de marmură pregătite pentru a fi inscripționate.

⁶ *Supra*, n. 4, pentru urme de litere diferite de inscripția creștină, care ar putea aparține unei alte inscripții.

2. Textul inscripției creștine (**Fig. 2**):

+Μνημῖον
 Παῦλα
 σὺνβια Παύλ-
 ου Σύρου
 ὑποδιακ(όνου)

Traducerea textului creștin (după IGLR 48):

"Amintire (mormânt). Paula soția lui Paul sirianul, hipodiamon".

Traducerea epigramei funerare:

"Speră tatăl la sfârșitul vieții că el sfârșindu-se a lăsat în urmă din sângele lui urmaș. Și iată că o invidie a sorții l-a închis (în acest mormânt). A răpit din mijlocul speranței și al vieții deturnând în nenorocire ceea ce sperase (gândise) în sinea lui tatăl. Tite, îți voi spune mai degrabă începutul....."

Rândurile 5 și 6 ale inscripției pun probleme de traducere și interpretare. Luate separat, în r. 5 putem avea în vedere o lectură εἶδε τε sau εἶδετε (ligatura T + E face posibilă o astfel de lectură). În primul caz τε are regim de particulă enclitică cu valoare copulativă⁷; rămâne să apreciem τις ca pronume nehotărât pe lângă βασκανίη.

În a doua accepție după forma εἶδε (pentru ἴδε), putem presupune și o formă de imperativ persoana 2 plural εἶδετε (pentru ἴδετε). Mai puțin probabil să fie vorba aici de un indicativ aorist 2, persoana 2 plural; εἶδετε este și un subjunctiv persoana 2 plural în poezia epică pentru εἰδῆτε. O formă εἰ δὲ τις (prin omisiunea ligaturii T + E) crează o condițională, pentru care putem admite în r. 6 un verb la conjunctiv (ἀπερίσχη). Ne-am fi așteptat, însă, pentru a fi în acord cu conținutul primelor 4 rânduri și la un adverb de negație sau la o formulă εἰ μὴ sau εἰ δὲ μὴ.

Mai multe dificultăți aflăm în r.6. Fiecare din variantele pe care le propunem este discutabilă. La prima vedere, și pornind de la statutul poetic al textului, suntem tentați fie să recunoaștem în ἐν un element de compunere al unui verb de tipul ἐνεῖμι (de pildă, care are și valori impersonale); fie să presupunem un adjectiv verbal în -τος de la un verb cu radicalul ἐνν- (?). Amândouă "tentațiile" ne conduc însă la construcții artificiale, nesusținute gramatical. Revenind la o formă unitară ΕΝΟΤΟΣ, putem avea în vedere o greșeală de lăpădă ἐν{o}τος pentru ἐντος și să traducem întreaga sintagmă ἐν{o}τος ἀπερίσχη(ε)ν prin "a închis în interior".

O a doua posibilitate ne-a fost sugerată de Al. Avram. În varianta Avram, r. 5-6 ale inscripției - restituite (εἰ δὲ τις βασκανίη Μοί-/ οἷς ἐν{o}τος ἐς τοδ' ἀπερίσχη)-, s-ar traduce „Dacă însă cineva l-a închis, din pricina Moirei, în acest (mormânt)". Ἐντος prin adăugarea unui *o micron* ar fi și aici o eroare de lăpădă pentru ἐντος; βασκανίη însă nu mai este interpretat ca subiect (în nominativ) ci are valoarea unui complement de cauză (în dativ).

⁷ Pentru εἶδε urmat de astfel de particule, vezi PEEK, GG, cat. 459 = GVI, cat. 1988 (εἶδε γὰρ).

Reținem din varianta Avram ἐς τόδ' ἀπείρξῃ (pentru ἐς τόδε<σῆμα> ἀπείρξῃ, care ar explica folosirea acuzativului).

Nu excludem însă posibilitatea ca ἔνατος folosit pentru ἔνατος să se refere la vârsta tânără a decedatului⁸. În aceste condiții putem admite și o traducere „iată însă că o invidie a sorții l-a reținut în acest <mormânt> la vârsta de 9 ani”.

În r. 10 preferăm o restituire ἄπερ πατέρι ἐν δοκεύων și nu ἄ περ' πατέρι ἐν δοκεύων. Dincolo de valoarea poetică a formei de dativ πατέρι (pentru πατρί), numele ar părea încadrat de două prepoziții (περί și ἐν) cu același regim. Ev nu poate fi element de compunere (un verb ἐνδοκεύω nu este atestat); rămâne să apreciem ἄπερ – forma de neutru plural a unui pronume relativ construit cu particula de întărire περ și ἐν adverb cu rol de a nuanța valoarea semantică a verbului (“gîndise/sperase în adâncul sufletului”).

Diviziunea pe versuri*:

Ἐλπει ὁ μὲν γενέτης / βίотου τέλος ὅτε τελέσας
αἵματος ἔξ ιδίου τόνδε / λιπεῖν διάδοχον·
εἰ δέ τις βασκανίη Μοίρης ἐν{ο}τος ἐς τόδ' ἀπείρξῃ
ἥρπασεν δ' ἐκ μεσόθεν / ἐλπίδος καὶ βίотου
κωλύσας κακότητι, / ἄπερ πατέρι ἐνδοκεύων·
Τίτε, πλέον ἐρέω ἀρχήν—

Probleme de vocabular

Vocabularul inscripției de față recurge la termeni poetici, cei mai mulți întâlniți în epigramele funerare de la Tomis.

În r. 1 este folosită forma unipersonală verbală ἔλπει; forma frecventă în poezia funerară este cea nominală la plural – ἐλπίδες – sau în Ac. ἐλπίδας⁹. Ea apare și în epigrama noastră într-o relație poetică și filosofică “speranță – viață”, cu cei doi termeni în genitiv: ἐλπίδος καὶ βίотου (r. 8). Prin plasarea verbului pe primul loc și într-o construcție simplă subiect-predicat (ἔλπει γενέτης) ni se transmite un mesaj acceptat dintotdeauna și regăsit într-o epigramă din sec. III a. Chr., după care copilul este marea speranță a tatălui¹⁰.

Tot dublet, doar nominal însă, îl constituie termenii γενέτης și πατήρ, primul preferat în poezia funerară¹¹.

⁸ Vezi ἔνατος pentru ἔνατος IG XII, 283.

* Diviziunea pe versuri o datorăm d-lui Al. Avram; păstrăm v.3 (respectiv r. 5-6 ale inscripției) în aceeași versiune propusă de Al. Avram; vezi totuși și discuțiile noastre referitoare la text. Autorul citat apreciază că pe piatră mai urmau doi hexametri, respectiv 5 rânduri (unul pentru sfârșitul v. 6 + 4 pentru ultimele două versuri).

⁹ ISM II 175, r. 2; 384, r. 4-5; 459, r. 11-12; ISM III 134, 145 (textele epigramelor au fost reconstituite); 148 („copiată” aproape după ISM II 384). Pentru o formă verbală vizând aspirația la cultură, vezi VÉRILHAC 1978, p. 230, nr. 158 (παιδείας γὰρ ἐγὼ πινυτῆς ἤλπι/ζα γενέσθαι).

¹⁰ Sau astfel exprimat, τὸν παῖδα...τὴν πολλὴν ἔλπιδα (vezi Anth., VII, 453, sec. III a. Chr., reluat de VÉRILHAC 1978, nr. 162). Mai departe ceea ce presupune speranța părinților aflăm dintr-o exprimare plastică tot la VÉRILHAC: “l'enfant promesse pour l'avenir” (VÉRILHAC 1978, p. 121-141, cap. III: L'enfant dans la famille).

¹¹ ISM II 375, r. 12; 384, r. 15 (=IGLR 18, r. 15; SEG 48, 980); vezi și ISM II 189, r. 10 și

Luată separat, sintagma βιότου τέλος este frecvent folosită în epigrame¹². Asociată aici cu verbul τελέω, crează o figură de stil interioară - τέλος τελέσας. Forma nepoetică și semnificația versului o regăsim într-un decret de la Histria (ISM I 21 r. 6): [ὅταν δὲ τελ]ε[υτήση] τὸν βίον ("atunci când se va săvârși din viață")¹³.

Substantivul αἶμα, -τος apare prima oară într-o inscripție tomitană, figurând în schimb în epigrafe din alte zone – din Attica, Thracia egeană sau Macedonia¹⁴. Valoarea (semnificația) concretă a termenului crează un impact pe plan poetic, explicabil însă dacă îl punem în relație directă cu γενέτης. Relația este întărită prin folosirea adjectivului ἰδιος și susținută gramatical prin genitivul originii: αἵματος ἐξ ἰδίου.

Verbul λείπω – aici la infinitiv aorist 2 - λιπεῖν – apare frecvent în inscripțiile funerare de la Tomis având ca obiect direct durerile, suferința, lacrimile, lumina soarelui sau membrii familiei¹⁵.

În inscripția noastră complementul direct al verbului este încă o dată un termen concret - διάδοχον (Ac.) precedat de un pronume demonstrativ. Relația nu este nouă – o regăsim într-o epigramă funerară tot la Tomis (ISM II 369), în formule aproape paralele (λιπεῖν διάδοχον - κατλείψη[...]/διαδόχους), și care rezumă rolul individului asumat ca normă de viață: de a lăsa urmași.

Secvența a doua a epigramei debutează în r. 5 tot cu o formă verbală¹⁶. Element lexical deosebit este constituit de sintagma în formă ionică βασκανίη Μοίρης ("invidia sorții"). Fiecare componentă are valență proprie: βασκανία (-η) – ca substantiv desemnează invidia, gelozia și are ca epitet αἰνή¹⁷. Ca adjectiv βάσκανος este cunoscut în sintagma βάσκανος δαίμων, care în credința greacă desemnează demonul ucigaș al copiilor și tinerilor¹⁸; particularizat este un atribut

166, r. 6 γενέτις pentru "mamă"; ISM III 148, r. 12; 135, r. 4 (Callatis); IGB III 1, 1022, r. 2-3 (Philippopolis); pentru alte exemple, VÉRILHAC 1978, p. 298, *index*.

¹² TAM III 440, r. 12 (Pisidia); TAM II 991, r. 4 (Lycia, epoca imperială); IGB I² 228 bis, r. 8 (Odessos); III 2, 1862, r. 7 (IGB V, 5656), (Byze, sec. III p. Chr.): τέλος βιότου; vezi și PEEK, GG, 166, r. 10 (= GVI, 1154): Μοῖρα Φίλωνι βίου πικρὸν ἔθηκε τέλος (Samos, sfârșitul sec. II a. Chr.); CIRB 140 = GVI, 1520 (Pantikapaion); pentru βιότος la Tomis, ISM II 166, r. 6; 275, r. 10; 366, r. 11; 368, r. 6; 369, r. 7; 380, r. 6. După VÉRILHAC 1978, p. 291 formula τέλος βιότου se referă strict la viața terestră a individului (și nu trebuie interpretată ca negare a oricărei forme de viață).

¹³ Ideea este exprimată asemănător în perioada târzie; vezi IGLR 195, r. 6-7(τὸν β[ίον τ]ελέ/σασα) (Axiopolis, sec. V-VI p. Chr.). Pentru τέλος ζωής, vezi VÉRILHAC 1978, nr. 53.

¹⁴ IG II² 3754, r. 4 (Athena, sec. II p. Chr.); I.Aeg.Thrace, 320, r. 3 (?); I. Leucopetra, 39, r. 7 (193/194 p. Chr.); 86, r. 12 (237 p. Chr.); 103, r. 12-13 (253 p. Chr.) = SEG 42, 611 (Beroia-Leucopetra-Macedonia); vezi și VÉRILHAC 1978, nr. 61 și 95 (folosirea termenului în cele două epigrame crează, de asemenea, un puternic impact de imagine și emoțional: αἵματος οἰκτροφόνου – nr. 61 și αἶμα δ'ἀνέροει – nr. 95).

¹⁵ ISM II 166, r. 9; 174, r. 5; 189, r. 4; 195, r. 9; 310, r. 7; 328, r. 8; 365, r. 13; 368, r. 17-18; 369, r. 13; 375, r. 17-18.

¹⁶ Vezi mai sus opțiunea noastră pentru εἶδετε sau εἶδε τε.

¹⁷ SEG 30, 1680: εἰ δὲ τις αἰνῆς βασκανίης μετέχει; pentru βασκανίη singur, vezi de pildă, BERNAND, 1969, nr. 64: ἄρπασε βασκανίη οἰκῶν ἐξ ἰδί[ων]; *ibid.*, 122: ὄμματα βασκανίης (= SEG 24, 1197).

¹⁸ Vezi comentariul la PIPPIDI 1969a, p. 213-216, n. 24-30; vezi sintagma într-o

al lui Hades (βάσκανος Αΐδης)¹⁹ sau Ares²⁰. Βασκανίη Μοίρης (cu al 2-lea nume în genitiv subiectiv) este echivalentul aici pentru βάσκανος δαίμων. Acțiunea Moirelor este una decizională: αἱ Μοῖραι αἶ/πάντα νέουσαι ("ursitoarele care urzesc totul"; ISM II 311, r. 3-4) sau Οὐδέν ἐπ' ἀνθρώποις, Μύραις δ' ὑπὸ πάντα κυκλεῖται („nimic nu depinde de oameni, toate se învârtesc sub puterea destinului"; ISM II 384). La singular Μοῖρα apare frecvent în poezia funerară la Tomis, însoțită de adjectivele ἀπαθής²¹ și ὁλόή²².

Acțiunea nefastă a destinului este marcată de două verbe cu valoare concretă, ambele la indicativ aorist: ἄπειρξεν și ἥρπασεν („a închis" și „a răpit, a luat"). Folosirea succesivă a două verbe cu aceeași valoare gramaticală și cu efecte fonice asemănătoare mărește valoarea poetică a textului.

Al doilea verb - ἀρπάζω - mai este folosit într-o epigramă funerară la Tomis în relația complement direct - subiect - predicat: Λογγεῖναν Ἄιδης ἥρπασε/"Hades a răpit pe Logeina" (ISM II 326)²³.

În continuare, folosirea prepoziției ἐκ urmată de un adverb (μεσόθεν) și două subsantive în genitiv - (ἐλπίδος καὶ βιότου) este un procedeu poetic echivalent cu construcțiile ἐκ μέσου ἐλπίδος καὶ βιότου sau ἀπὸ ἐλπίδου καὶ βιότου²⁴.

Rândul 9 al epigramei format dintr-un verb la participiu aorist și un nume în dativ realizează o aliteratie - κωλύσας κακότητι. Folosirea dativului nu ține de regulul obișnuit al verbului dar capătă valoare într-o traducere de tipul "a deturna/a schimba în". Substantivul κακότης, obținut printr-o derivare cu sufix de la un adjectiv preia încărcătura semantică a superlativului adjectivului de bază: κακός²⁵.

Secvența a treia a epigramei începe cu o adresare în vocativ Τίτε²⁶ ce anunță o relatare la persoana I. Verbul ἐρέω este un viitor ionic de la εἶρω²⁷; prezența, în continuare, a lui ἀρχήν este mai puțin obișnuită, dar anunță aici o anumită

epigramă la KAIBEL 1878, nr. 345.

¹⁹ PEEK, GVI, nr. 1652: [βάσκα]νος ἀνθ[ρώποις Αἶδ]ης; KAIBEL 1878, nr. 496: βασκαίνει τοῖς ἀγαθοῖς Αἶδης; nr 381 βασκανίοις Αἰδέω.

²⁰ LATYSHEV 1965, nr. 482: βάσκανος Ἄρης; PEEK, GG 136 (βάσκανος ὃν κατέπεφνεν Ἄρης).

²¹ ISM II 347 r. 2, 369 r. 14, 377 r. 4.

²² ISM II 459 r. 11.

²³ Pentru ἀρπάζω în inscripții funerare, mai vezi PEEK, GVI, 1595 (= GG, 351, r. 1: "οὐχ ὁσίως ἥρπαξες ὑπὸ χθόνα, κοίρανε Πλουτεῦ" (Roma, sec. II p. Chr.); GVI, 1969, col. I, r.5: „ἥρπασεν ἡ πάντων φθονερῇ θεός" (Perinthos-Herakleia, sec. I-II p. Chr.); VÉRILHAC 1978, p. 294, *index* (nu mai puțin de 30 de trimiteri).

²⁴ Pentru o construcție ἀπὸ μ[ε]γίστων ἐλπίδων vezi Syll.³, 796 (Athena) *apud* Pippidi 1969a, p. 216, n. 32. Vezi însă adverbul μεσόθεν urmat de genitiv în *Anth.* 9, 66 citat de BAILLY 1928, p. 1256.

²⁵ IGUR III 1373 (= GVI 1043) "κακότητι γαίη"; I. Mylasa 278, r. 5: „ οὐ μὲν ἐμῇ κακότητι τόδ'" (Caria, epoca imperială). Dydimas, 564, III, r. 9: ἀλλ' ἤδη με πονεῦσαν ἐφημερίων κακότητι αὐτὶς ἔδωκε ... (287/293 p. Chr.); SEG 55, 476, r. 6-7: ρυσαμένη κακότητος ἡμῆς (Maroneia sec. III-IV p. Chr.); SEG 58, 1111, r. 4: προπαθὼν κατότητα τε θνητῶν (Roma; sec. II p. Chr.).

²⁶ Pentru frecvența numelui Titus la Tomis, vezi ISM II, p. 390 și 393 (*indices*).

²⁷ Vezi forma ἐρώ la VÉRILHAC 1978, nr. 143 (σαρῶς ἐρώ σοι); și tot acolo, nr. 119 (ἐρεῖ).

organizare a discursului. Din păcate acesta a fost șters; dar întrucât Titus căruia îi este adresată epigrama a murit de tânăr, primele relatări îi vizau probabil pe părinți²⁸.

Conținutul epigramei are ca teme morțile înainte de vreme și gelozia sorții (destinului). Relația dintre ele este una de tipul efect-cauză în sensul că moartea prematură - a copiilor și a tinerilor necăsătoriți -, este pusă pe seama destinului (Μοῖρα)²⁹.

Moartea apare ca eveniment firesc, deși greu și de aceea arareori recunoscut, când are loc la "vremea potrivită" sau altfel spus, în accepția stoică, atunci când individul, trăind în conformitate cu natura, și-a îndeplinit condiția și rolul³⁰. Morțile înainte de vreme, în schimb, nu sunt conforme ordinei firești sau necesității raționale a lumii și de aceea devin aberante. Ele se petrec înainte ca tinerii "să fi atins vremea nuntirii" (ISM I 231, ISM II 328), "înainte de a intra în rândul bărbaților" (ISM II 384), "încă din fragedă copilărie" (ἐτι νήπιον οὖσαν), "înainte de a fi inițiată la rău" (πρὶν με μνηστῆναι κακίης; ISM II 326), sau, cum plastic se exprimă într-o inscripție din Tomis "innocentiae pleno" (ISM II 354)³¹. În cazul unei morți premature (ὠκύμορος) are loc o "încălcare arbitrară a unei rânduieli firești", de aici conștiința inechității, care se adaugă perceperii dureroase a evenimentului³². Fatalitatea actului, care atenuează exprimarea durerii interioare este pusă pe seama destinului.

În relația părinte (strămoș) – speranță – copil (urmas), normală în această succesiune, intervine Μοῖρα. Rezultatul este rezumat în ISM II 459, r. 11-12: Μοῖρ' ὅλοη γενέων δὲ ἐλπιδας ἐστέρισε („soarta funestă a înșelat speranțele strămoșilor”).

Hotărârea destinului (κρίσις)³³ se confundă cu providența (πρόνοια). Atitudinea de acceptare a destinului (ISM II 384) nu împiedică, însă, ca în unele epigrame, Moirele să fie, indirect, acuzate de suferințele produse; de cele mai multe ori sunt prezentate ca insensibile la durere (ἀπαθής Μοῖρα: ISM II 347, 369, 377), funeste chiar (Μοῖρ' ὅλοη: ISM II 459), cu o judecată crudă (δινὴ κρίσις: ISM II 347 și uneltitoare (τεχνησαμένης: ISM II 377)³⁴. Hotărârile lor sunt implacabile: ele stabilesc ("urzesc") totul (Μοῖραι αἶ πάντα ν<ἐ>ουσσαι)³⁵ și transformă în nenorociri situații fericite (ISM II 311)³⁶. Acțiunea lor, în grup sau singulară, are

²⁸ Nu excludem însă ca rândurile lipsă să se refere și la eventuala pregătire a tânărului într-un gimnaziu. VÉRILHAC 1978, p. 234, nr. 160 consideră, de pildă, r. 5 din epigrama tomitană pentru Lillas ca fiind o aluzie la efebie (ISM II 384, r. 5: καὶ εἰς ἐλπίδας ἄγεσθαι).

²⁹ RĂDULESCU, BUZOIANU 2000, p. 242-243; FERARU 2006, p. 197-213.

³⁰ VLĂDUȚESCU 1984, p. 418-425. Se admite însă că, în general, curente filosofice (epicureismul și stoicismul) au lăsat puține urme în epigramele funerare; le recunoaștem mai ales în elemente de vocabular sau în formule (sintagme); vezi VÉRILHAC 1978, p. 289-293 (Chap. IV. Les nouvelles conceptions).

³¹ Motivul morții premature la VÉRILHAC 1978, *passim*.

³² PIPPIDI 1969a p. 206-207.

³³ ISM II 347: Ὡ μοίρης/ἀπαθοῦς/δινὴ κρίσις; ISM II 384.

³⁴ Pentru alte epitete vezi și VÉRILHAC 1978, 62c (ταχινὴ Μοῖρα); 85 (Μοῖρα κακή); 94B (Μοῖρα νηλεή); 94A (νηλεόθυμος Μοῖρα); 101 (Μοῖρα κακίστη); 143 (Μοῖρα πολεμία); 154 (Μοῖρα ἀεικέλιος); 173 (ἐπιμέμπτῃ Μοῖρα) etc.

³⁵ Cu același sens νήματα Μοιρῶν (I. Mylasa 278 r. 5).

³⁶ Credem că trebuie revizuită atât lectura cât și traducerea ultimelor două rânduri

același efect funest: Ὁ Μοῖρης ἀπαθοῦς δινὴ κρίσις ἢ τις ἐπῶρσε ἀνθρώποισιν ἔχιν λύπας ἐπωδυνίους (ISM II 347)³⁷. Confundate cu Tyche (ISM II 459) sau Fatum (IGLR 21), acțiunea lor este percepută la fel: *Fatum complevit durus pro caritate* (IGLR 21).

Un alt element răspunzător de suferințele produse este spiritul sau geniul rău (δαίμων κακός; ISM II 339). Ideea geloziei și răzbunării divine pe oamenii preafericiți, ce revine frecvent în inscripții³⁸, este mai veche³⁹. Adusă ca argument istoric la Herodot⁴⁰ și tratată literar la Ovidius⁴¹, ideea îmbină credința greacă despre demonul ucigaș al copiilor și tinerilor în general (βάσκανος δαίμων) cu cea orientală a opoziției dintre două principii egale: al Binelui (ἄμεινων) și al Răului (δαίμων). Morțile premature nu se puteau datora decât acestei acțiuni duble: a demonului cu ochi răi din superstiția elenică și a zeilor vrăjmași (ἀντίθεοι) din credința răsăriteană⁴². Inscripțiile desemnează un astfel de demon (spirit) ca gelos (φθονερός; ISM II 174), funest (οὐλόμενος; ISM II 285) și rău (κακός; ISM II 339), care plin de invidie (ISM II 188) îi urmărește (ISM II 174) și "gelozește" pe oameni⁴³.

Conținutul de idei al epigramei care face obiectul intervenției noastre nu este nou; îl găsim exprimat, în diverse forme, în poezia funerară de la Tomis.

Numărul mare de epigrame între inscripțiile funerare de aici poate fi socotit un indiciu indirect al unei școli (sau atelier) de creație poetică tomitană⁴⁴. Argumente aflăm în:

- conturarea unui inventar local de termeni poetici;
- preluarea, în epigramele tomitane a unor nume de eroi cunoscuți din poemele homerice sau din cataloagele lui Hesiod cu apelativele consacrate acolo (ISM II 386);
- regăsirea în inscripțiile tomitane a unor epitete homerice (εὐμμελῆς Τόμος/εὐμμελῆς Τόμοιο în inscripția pentru Kladaios)⁴⁵ sau a unor cuvinte și expresii poetice, în special homerice [(ISM II 365, cu termeni regăsiți în *Iliada* VI,

din ISM II 311; pentru simetria enunțului deocamdată propunem în r. 5 φίλτατα δὲ κάκισ[τα] în loc de φίλτατα δὲ κάκισ[αν].

³⁷ Varianta de exprimare, ISM II 377: τῆς ἀπαθοῦς μοῖρης ταῦτα τεχνησαμένης σπλάγχνοις ἡμετέροις.

³⁸ ISM II 174, 188, 285, 339, 369.

³⁹ Vezi L. Gernet, A. Boulanger, *Le génie grec dans la religion*, 250, 285, 372 *apud* ISM II, sub nr. 369.

⁴⁰ Herodot, *Ist.* I, 32; III, 40 etc. Invidia zeilor explică la Herodot, parțial, vicisitudinile istorice; vezi Pippidi 1969b, p. 15-35 (în special, p. 21).

⁴¹ Vezi ciclul *Metamorfozelor* lui Ovidius.

⁴² Vezi problema tratată de PIPPIDI 1969a, p. 206-217. Autorul citat consideră că tot intervenția unei divinități răufăcătoare determină și protestul mut al palmelor ridicate, din partea lui Asclepiades. Vezi studiul citat și ISM II 173.

⁴³ ISM II 369: Dionysodoros, pierzându-și copiii, consideră că "a fost gelozit" (de zei): νεμεσσήθη.

⁴⁴ Pentru activitatea literară în Pont, în general, vezi DANA 2011, p. 221-223; tot acolo observația conform căreia universalitatea temelor (mai ales a acelor *topoi* referitori la moartea prematură și caracterul efemer al vieții umane) împiedică distingerea unui specific local.

⁴⁵ AVRAM, *PPEE* 3145; vezi și DANA 2011, p. 188, n. 83 și p. 223.

211, XX, 241 și XXII, 481)⁴⁶;

- identificarea unor forme poetice și în epigramele latine (ISM II 242)];
- recunoașterea din partea titularilor unor epigrame a preocupărilor nu străine Muzelor (ISM II 375)⁴⁷;
- recunoașterea, în unele epigrame, de elemente de mitologie greacă și locală⁴⁸, deprinse, cu siguranță, printr-o bună pregătire literară și transpuse ulterior în versuri.

Poezia funerară devine, astfel, o componentă a vieții spirituale tomitane și o reflectare a nivelului de educație și cultură a locuitorilor orașului.

BIBLIOGRAFIE

AVRAM, PPEE – Al. Avram, *Prosopographia Ponti Euxini Externa*, Leuven-Paris-Walpole, MA, 2013.

AVRAM, JONES 2011 – A. Avram, C. Jones, *An Actor from Byzantium in a New Epigram from Tomis*, ZPE 178 (2011), p. 126-134.

BARNEA 1972 – I. Barnea, *Relațiile provinciei Scythia Minor cu Asia Mică, Siria și Egiptul*, Pontica 5 (1972), p. 251-265.

BAILLY 1928 – M.A. Bailly, *Dictionnaire grec-français*. Rédigé avec le concours de M.E. Egger, Paris, 1928.

BERNAND 1969 – E. Bernand, *Inscriptions métriques de l'Égypte gréco-romain*, Paris, 1969.

BĂRBULESCU, RĂDULESCU 1994 – M. Bărbulescu, A. Rădulescu, *Inscripții inedite din Tomis și împrejurimi*, Pontica 27 (1994), p. 157-171.

BĂRBULESCU, BUZOIANU 2010 – M. Bărbulescu, L. Buzoianu, *Éducation, culture et religion à la lumière de deux inscriptions inédites de Tomis et son territoire, comunicare la Colocviul româno-german de epigrafie și istorie, Constanța, 2010 (în curs de apariție).*

DANA 2011 – M. Dana, *Culture et mobilité dans le Pont Euxin*, Bordeaux, 2011.

FERARU 2006 – R.M. Feraru, *Cultura în cetățile grecești de pe țărmul vestic al Mării Negre*, Timișoara, 2006.

KAIBEL 1878 – Georgius Kaibel, *Epigrammata Graeca*, Berolini, 1878.

LATYSHEV 1965 – B. Latyshev, *Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini Graecae et Latinae*, Hildesheim, 1965.

PEEK, GVI – W. Peek, *Griechische Vers-Inscripfen I. Grab-Epigramme*, Berlin, 1955.

PEEK, GG – W. Peek, *Griechische Grabgedichte griechisch und deutsch*, Berlin, 1960.

PIPPIDI 1969 – D.M. Pippidi, *Studii de istorie a religiilor antice. Texte și interpretări*, București, 1969; 1969a – *Simbolul palmelor înălțate pe o stelă din Tomis*, p. 206-217; 1969b – *Omul și divinitatea în opera lui Herodot*, p. 15-35.

RĂDULESCU, BUZOIANU 2000 – A. Rădulescu, L. Buzoianu, *Elemente de gândire umanistă în unele epigrafe din Dobrogea, Istro-Pontica, Tulcea, 2000*, p. 241-245.

STAAB 2011 – G. Staab, *Das Grabepigramme des Euelpistos*, ZPE 179 (2011), p. 97-102.

⁴⁶ Pentru versuri homerice preluate de poezia funerară, vezi VÉRILHAC 1978, p. 445-447.

⁴⁷ Vezi comentariu referitor la Muze din ISM II 375, la SLABOTZKY 1977, p. 132-136; DANA 2011, p. 149-153 stabilește relația dintre Muze și persoane cultivate (sau cu educație literară).

⁴⁸ AVRAM, JONES 2011, p. 126-134; STAAB 2011, p. 97-102; vezi și Bull.ép. 2012, nr. 301-302. Vezi și ISM II 197.

SLABOTZKY 1977 – Aida Slabotzky, *Some observations on SEG 24, 1081*, StCI 17 (1977), p. 117-138.

VÉRILHAC 1978 – A.-M. Vérilhac, ΠΑΙΔΕΣ ΑΩΠΟΙ. *Poésie funéraire. I. Textes*, 1978.

VLĂDUȚESCU 1984 – Gh. Vlăduțescu, *Filosofia în Grecia veche*, București, 1984.

Fig. 1

Fig. 2